ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ՈՒՐՈՒԱԳԾՈՂԸ

Զուտ գրական սահմաններու մէջ, Գրիգոր Զօհրապի նորավէպերը կը ներկայացընեն իր լաւագոյն, իր մնայուն գործը, առ հասարակ:

Սխալ կարծիք մը չէ անշուշտ այս, ո՛չ ալ չափազանցուած:

Բայց ե՛ւ իր «Ծանօթ Դէմքեր»ը՝ իրենց տեսակին մէջ, գրական, արուեստի իմաստովն ալ, եւ չեն մնար բարձրագոյն տեղերէն մին գրաւելու՝ իր արտադրութիւններուն մէջ: Յայտնութիւն մը եղած էին անոնք մեր գրականութեան մէջ: Այսուհանդերձ, կը խորհիմ՝ թէ անոնք տակաւին արժանի ուշադրութիւնը, բո՛ւն ուշադրութիւնը չեն ստացած:

Զօհրապի գրական ձիրքերը՝ ամէնէն աւելի գրական այս սեռին մէջ փորձի ենթարկուած են: Եւ հեղինակը միշտ ալ անսայթաք վերջացուցած՝ իր ձեռք առած ուրուագիծը: Ենթականերէն ամէնքն ալ, անշուշտ, համակրելի դէմքեր չեն եղած իրեն համար. Բիւզանդ Քէչեանը նուազ յաջողութեամբ չէ գծուած սակայն:

Հարկաւ, այսօր ժամանակին հետ, դոնէ մեզի համար, հինցած նկարներ կան հոն. յանցանքը Զօհրապի վրձինէն չի գար, այլ գծուած անձերէն՝ որ դադրած են շահագրգռական անձեր ըլլալէ. այս վերջինները չճանչցող մը մանաւանդ, անոնց էջերը կը դարձնէ իրարու վրայ:

Զօհրապ սրամիտ է այս ուրուագիծերուն մէջ, այս դիմանկարներուն մէջ, բայց ո՛չ երգիծաբան մը: Զինքը երբեք չփոթելու չէ Յակոբ Պարոնեանին հետ, որուն «Ազգային ջոջեր»ը բոլորովին տարբեր սեռ մը կը ներկայացնեն: Զօհրապ լուրջ է իր ձեւերուն մէջն ալ. կը հեգնէ երբեմն, բայց չի ծաղրեր: Այլ՝ միշտ սրամիտ է. Ֆրանսական նուրբ սրամտութեամբ մը, որուն նմանը չկար մեր մէջ: Եւ իր սրամտութիւնը կը հիմնէ, անխուսափելիօրէն, իրականութեան վրայ. տեսնուած, բռնուած (saisi) իրականութեան վրայ: Զօհրապ ամէնէն աւելի իր այս «Ծանօթ Դէմքեր»ու շարքին մէջ սրամիտ է. այս մասին՝ ինքզինք կը դերազանցէ: Եւ իր գծած դէմքերը միշտ ալ ճիշտ են:

Բայց լուսանկարիչ ալ չէ: Իր արուեստին լաւագոյն երանդներէն մին հո՛ս կը գտնուի: Մանրամասնութիւն չի տար, տալով հանդերձ ամբողջութիւնը, հոգին, էականը: Ասոր համար, ուրուագիծէ մըն ալ շատ աւելի են իր այս գործերը: Ահա՛ դաղտնիքը: Աննախընթաց էր, եւ մնաց եզական: Ո՛չ ոք կրցաւ այնքան լաւ ու կատարեալ կերպով ներկայացնել, օրինակ, Զապէլ Ասատուրը, Արփիար Արփիարեանը, Եղիա Տէմիրճիպաշեանը, Բիւզանդ Քէչեանը, որքան ինք ըրաւ. այս անձերը՝ իրենց ուրուագիծին մէջ կ'ապրին, ներկայ են, կը խօսին:

☆

Ձիրքը ունէր:

Նկարիչ ծնած մարդ մըն է Զօհրապ, սուր ու թափանցող աչքերով. ամէն բան, մանաւանդ ամէնէն ցայտուն գիծերը տեսնելու, գտնելու, վեր հանելու աչքերով ու տաղանդով: Հիմնական նկարագիրները փնտռած է իր գծած դէմքերուն մէջ:

Իր «Զինական նամականի»ն սկսաւ հրատարակուիլ Երկրագունդ-ին մէջ, 1884ին: Հաւանաբար, եւ մինչեւ անգամ կարելի է ստուգապէս ըսել՝ թէ Զօհրապ կարդացած էր Մոնթեսքիէոյի «Պարսկական նամակները». լաւ գիտէր Ֆրանսերէն, մօրմէն կը ները

րիքէն։ Զօհրապ նոյն ձիրքը, նոյն տաղանդը ցոյց տուաւ անհատ դէմք մը կամ ցեղ մը գծելու առենը՝ միանգամայն։ Իր գրական նկարչութեան արտակարգ կարողութիւնը ընդունիլ է այս։

Բայց, դժբախտաբար, այս կարողութիւնը առենը չունեցաւ տալու դեռ շատ բան։ Կրնար եւ պիտի տար անշուշտ։

Բայց ինչ որ տուաւ մեզի՝ իր որակովը, իր ճշտութեամբն ու խորութեամբը, կը մնայ տակաւին անդերազանցելի։

☆

Իր «Ծանօթ Դէմքեր»ուն Galerie–ն շատ տարածուն չէ. հազիւ երկու տասնեակ մը կը կազմեն իր կենդանագիրները։ Բայց արդէն զմայլելիօրէն հարուստ հաւաքածոյ մը՝ որ իր որակովը իրաւունք կու տայ իր տիրոջը այս արուեստին, այս սեռին մէջն ալ դասական հեղինակ մը, նոյն իսկ միակ դասական ռահվիրան նկատուելու։ Զօհրապ հո՛ս ալ մեծութիւն մըն է. դագաթ մը կը ներկայացնէ։

Այս հեղինակը միշտ քննադատող մը չէ եղած։ Գնահատելու, առաջինը գնահատելու քաջութիւնը, առաքինութիւնը յաճախ կ'ունենայ անիկա. չեմ ուզեր մոռնալ վեր հանելու այս յատկութիւնը, որովհետեւ հայուն դէմ հաղուագէպ կը գտնուի այս, եւ թանկագին նկարագիր մը կը կազմէ այս։ Ինչպէս ամէն առթիւ, իր «Ծանօթ Դէմքեր»ուն նկատումին առենն ալ, Զօհրապ չի վախնար քննադատելէ՝ երբ հարկ է, եւ գնահատելէ՝ երբ արժանիք կը տեսնէ. իր գիտակցութեան ու ճաշակին վրայ վստահութիւն ունի, եւ չի նախանձիր։ Ամէն կրկէսներու մէջն ալ մեծ եղաւ, նաեւ անկեղծ, խանդավառ, խիզախ ու մեկին։

Իր ուրուագիծերը նորութիւն մը կազմեցին։

Իրենց ձեւին եւ խորքին մէջ՝ միանգամայն։

Քիչ էջերով շատ բան ըսաւ, երբեմն ամբողջութիւնը. լիովին ներկայացուց իր մօտէլը։ Յստակ, բիւրեղ գիծերով՝ պարզ ու ճիշտ բառերէն շինուած։ Վկայութեանց համար օրինակներու ընտրութիւնը չիմաստութեան կը մատնէ զիս. մէկը միւսէն գերազանց կը թուի։

Որպէս յառաջդիմական մը, որպէս գաղափարներու յեղափոխական մը՝ կասկած չկայ որ Զօհրապ չէր կրնար սիրել, եւ չսիրեց Բիւզանդ Քէչեանը. իր շրջանին պահպանողականութեան պաշտպան լրագրողներուն ամէնէն ուժեղներէն էր «Բիւզանդիոն»ի Տէր եւ Տնօրէնը, որուն հետ խիստ վէճեր ալ ունեցած էր. իրենց մէջը ընութիւններու խոր տարբերութիւններ ալ կային. այսուհանդերձ, Զօհրապ այս մարդուն դիմագիծը կը նկատէ յստակ ամենաշատութեամբ մը, կու տայ անոր բարձրութիւններն ու պզտիկութիւնները՝ միանգամայն, եւ ես չեմ կարծեր որ Քէչեան վշտացած իսկ ըլլայ այս ուրուագիծէն։ Թողունք որ, նոյնիսկ Բիւզանդ Քէչեանի մը համար, Զօհրապէն ներկայացուիլը հպարտութեան իրաւունք տուած ըլլալու է իրեն ալ։

Իսկ Ռեթէոս Պէրպէրեանը գովեստի գիծերով կը ներկայացնէ, զարձեալ հակառակ անոր հետն ալ ունեցած բանավէճերուն, Սրբուհի Տիւսաբի վէպերուն առթիւ մատնաւորապէս։ Զօհրապ՝ Պէրպէրեանի դիմագիծը կու տայ իսկոյն, իր ղբրութեան սկիզբէն, քանի մը ցայտուն վրձինով. — «Ճառագայթող երես մը՝ պայծառ խղճմտանքի ցոլացումով. ղեղեցիկ խարտեաշ գլուխ մը, երիտասարդի գլուխ, միշտ վեր բռնուած, հակառակ մը-տաւորական անընդհատ ու ծանր վաստակի մը, ու, կարծես, ճիշտ այդ վաստակովը առուղացած. հասակը ոչ մեծ եւ ոչ փոքր. իր պարտականութեանը, իր բովանդակ պարտականութեանը մէջ ամփոփուած մարդու հասակ»։

Եւ այսպէս, Պէրպէրեանին ֆիզիքական դիմագիծը տալէն յետոյ, բայց ոչ առանց հոն դնելու նաեւ անոր բարոյական էական կողմը՝ պարտականութեան գիտակցութիւնը, Զօհրապ կը շարունակէ իր ներկայացումը, բայց այս անգամ մի միայն մատնաւոր աննիւթական երեսները տալու համար. «Մեր ազգին կրթութեան հոյակապ վաստակաւորն է ան», կը գոչէ Զօհրապ, եւ կը բացատրէ ալ դաստիարակութեան կոչումին մեծութիւնն ու դժուարութիւնները։ Յետոյ զայն կը տեսէ է՛ւ «խորհող մը, խմաստասէր մը », եւ իր իմաստութիւնը կեանքէն քաղած կը նկատէ։ Ինչպէս ի՛րը եւս պիտի ըլլար։

Բայց Զօհրապ դեռ իր հիացումը պիտի շարունակէ. կը յարէ ստուգիւ. — «Գրա-դէ՞ս. է արդարեւ. հրապարակագի՞ր. ամէն ատեն. իր տարազը պարզութեան, վայելչութեան, ճկունութեան տարազն է. շլացնելէ աւելի համոզելու կը միտի ան»։

Եւ ըսելէ յետոյ ալ թէ «քիչեր մեր մէջ կը հաւասարին իրեն հմտութիւնով», Զօհրապ կը վերջացնէ իր կենդանագիրը հաստատելու համար՝ թէ Պէրպէրեան «կենդանութեան ատենէն անմահութեան մէջ մտած է»։

Զօհրապ էր եւ շարունակեց մնալ բուռն հակաֆէմինիստ մը. բայց Տիկին Զապէլ Աստուրի նկարը՝ հիացումի, դրուատումի ու գրական գլուխ գործոց մըն է, ու պիտի մնայ ալ։ «Այս կինը, – կը գրէ ապիտի մնայ ալ։ «Այս կինը, – կը գրէ ապիտի մնայ ալ։ «Այս կինը, – կը գրէ ապ

անհոգութիւնը ա՛լ ճշմարիտ պէրանք մը կը դառնայ։ Ահա՛ իր գրականութեան յատկանիշներէն մին»։ Բայց, հո՛ս ալ Զօհրապ կը տարբերի Արփիարեանէն. երբեք անխնամ չէ եղած ու հանրութեան մօտեցած է միշտ յարգանքով, ինչքան ալ ուրիշներուն պայմաններէն, կանոններէն դուրս ելլելու միտումը, եւ զարտուղութեան սէրը ինք ալ ունեցած ըլլայ իր կեանքին ու գործին մէջ։ Բայց իրարու պիտի նմանին, երբ Զօհրապ հաստատէ, թէ Արփիար Արփիարեան՝ «Գրականութիւնը, իր տարփանքը, դինքը հրապուրող սիրուհին» կը նկատէ։

Քիչ մը աւելի անդին, Արփիար Արփիարեանի դիմագծին մէջ, դարձեալ իր մէկ ուրիշ նմանութիւնը կը մատնէ անոր հետ, երբ կը գրէ այս վերջինին ուղղութեան մասին։ «Իր ժողովրդական դաւակի, գրեթէ շուկայի մարդու ձեւերը կը սիրեմ», կը գրէ արդարեւ Զօհրապ, եւ կը շարունակէ աւելի յստակ ու մեկին կերպով. — Իր մշտնջենական պատիւը պիտի ըլլայ մեր մէջ, իր Օրուան կեանքերովը, առաջին ինքը տանելը, մօտեցնելը գրականութիւնը ժողովուրդին՝ փոխանակ ժողովուրդը բերելու անխախտ գրականութեան մը անմատչելի բարձունքին»։

Բայց եւ Զօհրապ գուշակութիւն մը անդամ կ՚ընէ Արփիար Արփիարեանի ապագային համար։ «Ի՞նչպէս պիտի ըլլայ այս կեանքին ծերունութիւնը», — կը հարցնէ, եւ իսկոյն կ՚եզրակացնէ հաստատ տեսութեամբ. — «Ինչ որ ամէնէն հաւանականն է, այն է որ քանի մը տարի վերջը իր մեծ իմացականութիւնն ալ այն մշուշին մէջ մտնէ՝ ուրկէ իր գոյութիւնը երբեք դուրս չէ կրցած ելլել»։ Սառուցիւ, եզրայրական գնդակ մը՝ յաւիտենական «մշուշին» մէջ նետեց այս մարդը, բայց ո՛չ իր գործը, որ է ինքնատիպ, յանդուգն, ու կը մնայ մեր իրապաշտ գրողներուն լաւագոյններէն մին, իսկ թուականի իմաստով՝ անկասկած առաջինը։

Յայտնի է որ Զօհրապ՝ Օրմանեանին մէջ սիրած է իր խանդը. «Այս եկեղեցականը, — կը գրէ, — որ Տիրայր կը սորականը, — կը գրէ, — որ Տիրայր կը սորագրէ հայ լրագրութեան մէջ, մեր եպիսկոպոսներուն երիտասարդն է, ինչ որ մեծ բան է հարկաւ, եւ մեր երիտասարդներուն եպիսկոպոսն է՝ ինչ որ աւելի մեծ բան մըն է»։ Իր մասին կ՚ըսէ նաեւ, թէ «պարզութեամբ եւ համեստութեամբ» կը կատարէ պարտքը՝ իր սրբազան կոչումին։ Ե՛ս ալ ճանչցայ Օրմանեան պատրիարքը. շա՛տ հեռու էր սակայն համեստ ըլլալէ, փոքր բաներու մէջն անդամ։ Յայտնօրէն փառասէր էր։ Հաւանաբար Զօհրապ իր համակրութեան գոհը եղած ըլլայ այս մասին։

Եղիա Տէմիրճիպաշեանին հետ ո՛չ մէկ նմանութիւն ունի անշուշտ Զօհրապ։ Թէ՛ որպէս մարդ, եւ թէ՛ որպէս գրող։ Առաջինը եղած է անօրմալ մը ու տխուր, վիպապաշտ ու յոռետես իր բոլոր գրական արտադրութիւններուն մէջ. մինչ երկրորդը՝ առողջ ու հաւասարակշիռ, եւ իրապաշտ՝ իր գրականութեան մէջ։ Բայց եւ Զօհրապ դայն կը սիրէ ալ, անոր մէջ գտած ըլլալով անկախութիւն, անկեղծութիւն ու գրական արժէք։

Կը սկսի դայն ներկայացնել որպէս «դիւահար ոգի մը. արծուի եթերային ճախրանքը սարէ ի սար, երբեմն աւելի անդին ուր պարապութիւնը կը տիրէ ա՛լ. կամ հաւասարութիւնը կորսնցուցած օդապարիկի մը ոստոստող ելեւէջները, ընդքարշ ածելով ընթերցողը իր ետեւէն՝ խօլ, անբեւեռ ուղղութեան մը մէջ»։ Եւ ա՛յսպէս կը դատեն դայն, կ՚աւելցնէ ալ Զօհրապ, նոյնիսկ անոնք որ իր համակրողներն են մեծ մասով։ Եւ կ՚ըսէ դեռ. — « Յետոյ կարծեմ քիչ մը իրաւամբ կը զայրանան եասէր, եսամոլ գրականութեան մը դէմ որ Եղիայինն է»։ Բայց ասիկա՝ վիպապաշտ գրականութեան հեռեւանքներէն եղած է միշտ. աւելի՝ անձին, ի՛ր անձին ու ի՛ր անձը շահագրգռող մարդոց վրայ միայն նայիլ։

Այսուհանդերձ, եթէ նոյնիսկ ճիշտ ըլլար այս ամէնը, — կ՚ըսէ Զօհրապ, — Եղիային գրական արժանիքը դարձեալ պիտի չպակսէր, թէ «աշխարհարարի այս Նարեկացին» պիտի չմոռցուի, չուրացուի. որովհետեւ, կը վճռէ ալ, «ամէնուս համար՝ Տէմիրճիպաշեան, իբրեւ արձակագիր, մէկ հատիկ է հիմակուան գրութեան մէջ»։

Եւ իրմէ կու տայ սա պատկերն ալ, ո՛չ նուազ յատկանշական. — «Այն բարձանց վրայ կամ այն անդունդներուն մէջ ուր ներեալ է Եղիային խոյանալ կամ զահավիժիլ, վհուկ մը կամ վարդապետ մը ըլլալ պէտք է, եւ Եղիան երկուքն ալ միանդամայն»։

Իսկ իր հմտութեան մասին՝ Զօհրապ զմայլումի եւ երկիւղածութեան բառեր ունի։

Բայց հիւանդ Աստուրին վրայ գրելը Զօհրապի համար դիւրին եւ դժուար պիտի ըլլար միանդամայն. դիւրին՝ որովհետեւ դայն շա՛տ աղէկ կը ճանչնար, դժուար՝ որովհետեւ իր բարեկամն ու աշխատակից ընկերը եղած էր։ Եւ սակայն Զօհրապի դիրքը եղած էր։ Եւ սակայն Զօհրապ միշտ յաջող նկար մը պիտի տայ անրապ միշտ յաջող նկար մը պիտի տայ անկէ ալ։

«Հեռուէն՝ բարձր ու պարթեւ հասակ մը որուն պարարտ շքեղութեանը քով գըլուխը, պզտիկ մնացած, աչքի կը զարնէր», — կը գծէ արդէն անսխալ ու խոսուն վրձինով մը։

Ու անոր «հագուստ ու կապուստը», ինչպէս եւ քալուածքը քանի մը տողերու մէջ պատկերացնելէ յետոյ, կը շարունակէ. — « Ամառ ձմեռ, առտու իրիկուն, ահագին ծրարներ, հսկայ դէպեր հայերէն լրագիրներու, հանդէսներու, որոնք իր երկու գիի գրպաններէն դուրս կը սպրդին, գլուխնին կը հանեն, կարծես ընչահեղձ չըլլալու սարսափով։ Շատ անգամ ալ տետրակներ, սեղմուած թեւին տակ, երբեմն գրքերու ամբողջ հատորներ զոբս տեղէ տեղ կը փոխադրէ ամէն օր, կը տանի կը բերէ, կը շտկէ կը մաքրէ, կը գոցէ կը բանայ, կը նօթագրէ։

«Ատկէ անդին մնացածը՝ գեղեցիկ երիտասարդ մը, ուսեալ ու պարկեշտ տղայ մը »։

Հրանտ Աստուրին արտաքին պատկերը աւելի ամբողջական պիտի չկարենար տրուիլ։

Իսկ գրակա՞ն իմաստով։

«Գրականութեան մէջ Հրանտը, ինչպէս կ՚անուանենք գինքը, մեր աշխարհարարին դայեակը ու ստնտուն է», կը պատասխանէ Զօհրապ։

Եւ կ՚եզրակացնէ. — «Այս երիտասարդը ուրեմն, կարգի ու կանոնի սիրահար մըն է ամէն բանի մէջ»։ Բայց ե՛ւ չի քաշուիր քննադատելէ ա՛յս սէրը, զոր ՝նոնեռէցութեան ոգիին հակառակ կը նկատէ։ Հոն տկարութիւն մը, վախկոտի մը զգուշութիւնը կը տեսնէ։ Որուն վախճանը տափակութեան կը հասնի։ Եւ կը հաստատէ նաեւ թէ այս միտքին՝ Հրանտին հետ քսան տարուան բարեկամ մըն է, որովհետեւ, — կը պատճառաբանէ, — «մարդ իր չունեցածին կարօտը կը քաշէ»։

Զօհրապ երանի կու տայ Հրանտ Աստուրին՝ «որ ամէնուն բարեկամն է, ի հարկէ կը բաղձայ որ ամէնն ալ իրեն բարեկամ մնան»։ Եւ կը զմայլի անոր «համբերող սրտին, ամէն հակասութեանց մէջ հաշտութիւն գոյացնելու ճգնող ճարտարութեան վրայ»։

Իսկ անոր պատմական աշխատութեան մասին խօսելու առթիւ, Զօհրապ դայն կ՚անուանէ «անուններու եւ թուականներու ժողովածու մը, զոր կարդացողը հին դեղեցիկ մը դուրս ելլողի տպաւորութիւնը կ՚ունենայ»։ Իր այս դիտողութեան

© National Library of Armenia

իսկական ծանրութիւնը թեթեւցնելու մտքով կ'ըսէ թէեւ, թէ ասով մէկեղ, թանկագին բան մըն է այս աշխատութիւնը, բայց կ'աւելցնէ ալ. — «Այս պարապմունքին մէջ Հրանտ Ասատուր՝ ա՛լ մարդու սիրտ կորցելու վախը չունի. իր գրելիք ու պատմելիք դէմքերը շատոնց մեռած գացած մարդոց դէմքերն են. այսուհանդերձ իր գրիչը, նոյնիսկ այս մեռոնողներուն համար, միշտ զգոյշ ու մեղմ է, առօրեայ կեանքէն առնուած ծալքով մը, ստացուած վարժութեամբ մը»:

Կը կարծեմ որ այս տողերով, որոնց մէջ հեղնանքը պակաս չէ, Զօհրապ նկատել ուզած է, ամէնէն աւելի, Հրանտ Ասատուրի նկարագիրը՝ մարդը:

Եւ յետոյ. «քսան տարի առաջուան աղուոր տղային, որուն համար աղջիկները հոգի կու տային, հիմակուան դեռ ամոյդ, միշտ աղուոր, բայց քիչ մը դահացած մարդուն դալու համար, ի՞նչ փոփոխութիւններ», — կը գոչէ Զօհրապ իր այս բարեկամին համար, որուն բնութեան ճիշտ հակառակը ունի, բայց եւ որուն հանդէպ ունի ալ խոր սէր եւ համակրութիւն: Եւ կ'աւելցնէ, կերպով մը ցաւելէն, իր այս բարեկամին վրայ. — «Կիները մանաւանդ, անոնք որ աղուորը աղէկէն կը նախընտրեն, հարկաւ պիտի չհասկնան եւ պիտի չներեն երբեք ասիկա երբ ես, որ էրիկ մարդ եմ, ես անդամ չեմ ներեր իրեն»:

Եւ կը վերջացնէ սրամիտ պատկերով մը. — «Ապագային Տէր Երեմիան պիտի ըլլայ անիկա, անոր պէս կառչած իր ժամանակագրական հմտութեանը. եւ անոր պէս՝ սպիտակ բայց միշտ գեղեցիկ մօրուքը ձեռքը բռնած»: Թէեւ Հրանտ Ասատուր միայն այս մարդը չեղաւ, չմնաց. վկայ՝ իր դանազան գործերը, եւ մանաւանդ իր «Դիմաստուերներ»ը, ուր՝ ի միջի այլոց, գունագեղ ու կենդանի տողերով ներկայացուց մեզի, իր կարգին, իր բարեկամը՝ Զօհրապը, ամէնէն աւելի, եւ իրական դիտողի մը, տաղանդաւոր գրիչի մը չափանիշով:

Օգսէն Խաճատուրեան անծանօթ մըն է այսօր մեզի համար: Բայց արագ ուրուագիծ մը գինքը պիտի ներկայացնէ ձեզի լիովին, առանց որ ժամանակ կորսնցնէիք: «Ժողովին մէջ տեսած եմ գինքը, — կը սկսի գրել Զօհրապ իր մասին. — ոակրուտ, նիհար ու գեղին գլուխ մը որ հեռուէն, բեմին վրայ, անջատուած կ'երեւար մարմինէն, միս մինակը կեցած հոն, ահարկու չոր դանկ մը որ կը խօսի, կը բարբառի, գրեթէ կը հայհոյէ»:

Պատկերը լրիւ է. ինքը չկայ, բայց կը տեսնէք գինքը, իր պատկերը կ'ապրի ինքնին. ձեր առջեւն է:

Բայց Զօհրապ աւելի կատարեալին կ'ուզէ հասնիլ. պիտի կարենայ. կը բաւէ ցուրտ ու անթարթ նայուածքը, իր խեղդուկ ձայնը, իր ծայրայեղութեան հակամէտ պահանջումները որ հեռու տեղէ մը, ուրիշ աշխարհէ մը գալ կը թուէին»:

Այս գիմանկարին մէջ՝ հայ ժողովականն ալ ընդհանրապէս գծուած է, հարկաւ. կա՛յ: Եւ ամէնէն իրապաշտ վրձինով մը:

Բայց ո՞վ էր Օգսէն Խաճատուրեան:

Անիկա՝ «Սամաթիացի հրապարակագիրը, մեծ գրագէտ մը չէր, — կը գրէ Զօհրապ, — բայց կրցաւ մեծ խմբագրապետ մը ըլլալ: Առօրեայ լրագրութեան մէջ՝ ոչ այնքան գրական գեղեցկութիւն կը փնտռուի որքան գրուածքներու արուութիւնը, ուժգնութիւնը, անսովորը ու խրոխտը»: Զօհրապ ինքն ալ խրոխտ եղած է եւ նորը սիրած. բայց երբեք իր պահանջները «ուրիշ աշխարհէ մը» բերուածի երեւոյթը չեն ունեցած: Իր գաղափարները եղած են իրապաշտ, իսկ իր դասատուն՝ կեանքը:

Անկասկած ուրիշ գլուխ-գործոց մը նաեւ իր ուսուցիչներէն՝ Թովմաս Թերզեանին նկարը: Զայն սիրած է Զօհրապ երախտապիտութեան անոյշ զգացումով, ու ազդուած ալ իրմէ: Սիրած է՛ւ գրականութիւնը՝ իրմով: Անոր դիմագիծը այսպէս կը սկսի. — «Քերթող մը եւ ուսուցիչ մը. գրականութիւնը սիրող մը եւ սիրցնող մը, հրապուրիչ կնոջ մը նման որ բան մը, գործ ըրած է ուրիշներու սրտին մէջ արծարձել այն կրակը որ գինքը կը տոչորէ արդէն»: Որուն եւ՝ քսան տարի առաջ աշակերտելու «պատիւն ու բախտը ունեցած եմ», կը վկայէ: Եւ հոյակապ, աննըման պատկեր մը կ'աւելցնէ, ցաւի եւ կարօտի սրտաբուխ զգացումով. —

«Հիմա փողոցը կը պատահիմ իրեն երբեմն. չի ճանչնար զիս, բայց ես քաջ կը ճանչնամ իր ձեռքի շնորհալի շարժումը որ ափի մը մէջէն խուսափող թռչունի մը սլացումին կը նմանի»:

Եւ մեր հեղինակը հիացումով պիտի բացատրէ զեռ, թէ ինչո՛ւ ա՛յնքան շատ սիրած է այս ուսուցիչը. «Ուսուցիչին կեանքը, — կ'ըսէ արդարեւ անիկա, — քերթողին կեանքին չափ ու թերեւս անկէ աւելի շահեկան է. պատուելիներէն անմիջապէս եաքը, անոնց տաքուկ յիշատակովը, ուսանողութիւններովը, ծէսերովը ընցուած ուսուցչական աթոռին վրայ՝ այս բանաստեղծը, իր գեղեցիկ երիտասարդի վայելչութեանը մէջ, դալար ոսկի մը բողբոջումն էր հոն, ուր քիչ առաջ, գօսացած ծառը կը կենար»:

Իրմով է որ գրականութեան դասը սկսած է իրենց դպրոցին մէջ, այդ շրջանին, առանց լքելու հայկարանութիւնը, նոյնպէս՝ ասիկա, այդ տարիներուն, նորութիւն մըն էր ճշմարիտ հերձուած մը նկատուելու ատենան:

Եւ Զօհրապ վկայելէ յետոյ թէ Թովմաս Թերզեան «ո՛չ ծափերու ըղձանքը եւ ո՛չ դատափետութեան վախը քաշած է երբեք», թէ եղած է համեստ վաստակաւոր, ու չէ սիրած աղմուկը, եւ հաւաստալէ յետոյ նաեւ, թէ հակառակ իր մեկուսացեալ ուղելու փափաքին՝ գրականութեան մէջ իր «կրկին ու թանկագին գործունէութիւնը» պիտի չմոռցուի, կը վերջացնէ արժանի երախտապիտութեամբ ու հպարտագիտ գնահատանքով. —

«Իր աշակերտները Կաստալի աղջիկներն էր կամ Գողթան հարսերը չեն արժեր անելուչտ, բայց պատրաստ են իրեն ճակտին հիւսելու քերթողի եւ ուսուցիչի կրկին պսակները, որոնց իր ազնուական գլուխը արժանի է»:

Զօհրապի վրձինը միշտ ընդնշմարած է գեղեցիկը, ազնիւը, ու եղած՝ զգայուն, ներոյժ, գնահատող, երախտապէտ:

Մեծութիւններու մարդն էր:

☆

Իր առաջին երիտասարդական գործերէն՝ «Անհետացած սերունդ մը» երկին մէջ, Զօհրապ կը գրէ այս վիպակին մէկ հերոսին Սեդրաքին համար, թէ «Երաժշտութեան մէջ Մէնտէլսոնը կ'ընտրէր իր յամբ, անորոշ, ու տրտում չեչտերովը, նկարչութեան մէջ Այվազովսքին իր անհուն եւ անխուսափելի ծովին, իր ծփծփուն ալիքներուն, իր կապարագոյն ու ցիրուցան ամպերուն եւ այն անբացատրելի խորութեան հետ որ այս մեծ արհեստաւորին յատուկ է»:

Այս տողերը կը վկայեն թէ Զօհրապ կը սիրէր նաեւ նկարչութիւնը, կը հասկնար զայն, ու հոն կը գտնէր մտքի ու զգացումի ալ առաքինութիւն մը»:

Շատ աւելի ուշ, տարիքի խմաստով, 1912ին Եւրոպա ըրած իր մէկ ճամբորդութեան ընթացքին, Սելեսթենի ապրիլը տանող ճամբուն վրայ, էլի Սէթթան անուն ծերունի մէկը՝ իր փոքրիկ խանութին առջեւը, ուր կաւէ մեծ ու պզտիկ կիսարձաններ շարուած են, Զօհրապը կը

կեցնէ ի՛ր ալ կիսարձանը չինելու համար, «կատարեալ նմանութեամբ», ու այս ալ «երեք նիստի մէջ», յիսուն ֆրանքի փոխարէն: Բայց, բազմաթիւ նիստերէ հաքն անգամ, այդ մարդը չի յաջողիր նմանութիւնը տալ: Ի՞նչ էր այս մարդուն անյաջողութեան պատճառը, կը հարցնէ Զօհրապ:

«Աշխատասէր եւ խելացի էր, կը բացատրէ ինքը՝ Զօհրապ, չարունակելով իր նօթերը. ինչո՞ւ համար այն նմանութիւնը, զոր իր յամախորդներուն կը խոստանար, չկրցաւ իրականացնել օր մը. վասընդի, շատ մարդոց պէս, թերութիւն մը ունէր. կը նայէր բայց չէր տեսներ: Նայիլը չի բաւեր: Տեսնել գիտնալու է. ինչ որ քիչերու տրուած է»:

Արդ Զօհրապ՝ հետաքրքիր միտք, ամէն բանի կը նայէր եւ գիտէր տեսնել: Մեր Պալղաքն է, այս իմաստով: Կը տեսնէր բաներուն, դէպքերուն եւ նկարագիրներուն ամէնէն ցայտուն գիծերը, կողմերը, ու զանոնք վեր կը հանէր, կը դնէր իր տաղանդաւոր վրձինովը:

Ահա՛ եւ դաղտնիքը իր «Ծանօթ Դէմքեր»ուն կենդանութեանը, յաջողութեանը, ապրումին: Երբ Զօհրապ այս դէմքերը կը դնէ, ինչպէս եւ երբ նորավէպերուն մէջ նկարագիրը, մարդոց բնութիւնը մատնող խօսքեր, դէպքեր կ՚արտայայտէ, անիկա իր élément-ին մէջը կը գտնուի լիովին, ու պիտի կարենայ իր տաղանդին ուրախօրէն, սիրով, զոհունակութեամբ թռիչք տալ:

Կենդանագիրները՝ որ կը կազմեն իր «Ծանօթ Դէմքեր»ու հաւաքածոն, պիտի մնան դասական ստեղծումներ, աննախընթաց ու տակաւին չգերազանցուած, այս սեռին մէջ, ո՛չ մէկուն կողմէ:

ՍՏԵՓԱՆ ՇԱՀՊԱԶ

Աղեքսանդրիա

ԾԱՆՕԹ. ԽՄԲ. – Անցեալ տարի Բազմավէպ-ի մէջ հրատարակած էինք Պր. Ստեփան Շահպազի մէկ գրութիւնը, Յակոբ Օշական՝ Գրիգոր Զօհրապի մասին («Բազմ.» 1954, թ. 11–12, էջ 288): Յօդուածը արտատպուած տեսանք Ազդարար-ի մէջ (1955, Յունուար 14 եւ 15). բայց դժբախտաբար որեւէ յիշատակութիւն չկար աղբիւրի:

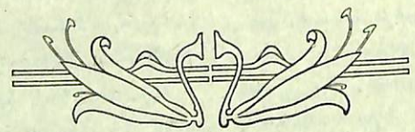

ՈՒՍՈՒՑՉԱՊԵՏ ALMO ZANOLLI-Ի

(1876 – 1953)

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ճիշտ երկու տարի անցաւ այն օրէն, երբ դժբախտութիւնն ունեցանք կորսնցընելու Վենետիկի մեր սիրելի եւ բազմահմուտ հայագէտը՝ Ուսուցչ. Almo Zanolli: Հայագիտութեան ժիր մշակը, որ 50 տարիէ ի վեր կ՚արտադրէր իր բեղուն գրիչով հայ բանասիրութեան ի նպաստ՝ լրած է առ յաւէտ: Նուիրական պարտականութիւն մըն է մեզի՝ յարգանքի տողերով օրհնել յիշատակը այդ պատուական մարդուն եւ վաստակաւոր ուսուցիչին, որ իր կեանքի ընթացքին ապրեցաւ մեկուսացած փառքէ եւ պատիւներէ, կռացած միայն պատմաբանասիրական ու հայրախօսական հատորներու վրայ, յափշտակուած անոնց գերերկրային գիւթանքով:

Բազմավէպ 1907–էն ի վեր, զանազան առիթներով, ներկայացուցած է անոր մաքի փշրանքներէն. ու նաեւ ընդարձակ կենսագրական մը տուած է 1939ին, մեծ հայագէտին յաջողագոյն հրատարակութեան առիթով (Անդ, էջ 173–74):

Այս անգամ, մեզմէ աւելի՝ ի՛ր հրատարակութիւններն եւ ուսումնասիրութիւններն են որ պիտի խօսին մեր ընթերցողին: Արդարեւ եթէ ակնարկ մը տանք Ուսուցչ. Almo Zanolli–ի գործերու մատենագիտական ցուցակին, պիտի նկատենք որ 75ի վրայ 57 հատը զուտ հայագիտական են, որոնցմէ մաս մը արդիւնք են տարիներ տեւող վերլուծական աշխատանքի եւ խոր ու ծովածաւալ հմտութեան:

Արդար է, ուրեմն, որ անյիշատակ չանցնի այս խոնարհ ու համեստ, բայց բազմահմուտ հայագէտին գործին հետ նաեւ անունը, որ արդէն 1943էն ի վեր արձանագրուած էր Ս. Ղազարու Մխիթարեան ճեմարանի պատուոյ անդամներու շարքին մէջ: Անուն մը որ անմահացած է Փատուայի համալսարանի բեմէն, Վենետիկի M. Foscarini լիկիոնէն. անմահացած նաեւ իր վրայ հիացող աշակերտներու հոյլէ մը:

Այդ հայագէտ աշակերտներէն մէկը, G. Frasson, կը գրէ. « Ուսուցիչը զոր ունէինք մեր աչքին դիմաց, որուն կ՚ունկընդրէինք ականջ դարձած, զոր կը սիրէինք եւ որուն հետ այնքան ընտանեբար կը վարուէինք եւ բարեկամաբար կը խօսակցէինք, էր այն բազմահմուտ բանասէրներէն մէկը՝ զոր Իտալիան ունեցած է ներկայ դարուս առաջին կիսուն »:

Եւ ճիշտ ա՛յդ է որ կ՚ապացուցանեն իր բազմաթիւ գրութիւնները, ցրուած գիտական ու բանասիրական պարբերաթերթերու մէջ. հմտութիւն հայագիտական հարցերու, բիւզանդական աղբիւրներու, լեզուաբանական խնդիրներու, եւ մանաւանդ հայրախօսական վերլուծումներու: Գրականութիւն, պատմութիւն, աստուածաբանութիւն, բանասիրութիւն, լեզուագիտութիւն ներդաշնակօրէն ճուլուած են այնտեղ՝ տիպար գիտնականի անձին մէջ:

Իրրեւ յարգանքի համեստ փունջ մը՝ հայագիտութեան այս վարպետին անշունչ հողակոյտին վրայ թող իյնան մեր այս ամփոփ խորհրդածութիւնները, քաջալեր եւ խրախոյս հանդիսանալով ապագայ սերունդներուն, որոնց կը ներկայացնենք հետեւեալ ցուցակը:

Հ. Ն. ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

© National Library of Armenia